

Simon József

NILO¹

I.

1586 januárjának korai napjaiban Báthory István lengyel király csakugyan felvonhatta a szemöldökét a meglepetéstől, amikor megpillantotta Wolfgang mainzi választófejedelem ajándékát, azt a négy jezsuitát, akiket a fejedelem 1585. december 28-án indított útnak mély barátsága jeléül Krakkóba. A négy jezsuita meg is érkezett Krakkóba, közülük kettő idősebb és kettő fiatalabb személy. A jezsuitákat Báthory nagy beccsel fogadta, majd marsallján keresztül megparancsolta, hogy egy német fogadós kosztot, bort és sört tetszésük szerint bocsásson rendelkezésükre, költségeiket a király állja. A jövevények így lettek elszállásolva egy kellemes lakosztályban. A szolga ágya nem esett messze tőlük (amiről persze nekik fogalmuk sem volt), az éjszaka kellős közepén valamiféle beteg hangra volt alkalma felfigyelni, majd kisgyermek sírását vélte felismerni. Reggel a szolga részletesen beszámolt urának arról, hogy miket hallott éjszaka a jezsuita szálláshelyen. Erre aztán a fogadós, maga Jörgen von Leypzig, továbbá a nagyságos Báthory István Lengyelország királyának kinevezett örszeme elszörnyülködött, majd ebédig gondolataiba révedt, akkor azonban fel akarta tární a titkot. Eljövén az ebéd ideje a jezsuiták csak hárman járultak asztalhoz, mire a fogadós a negyedik után érdeklődött. A válasz szerint társuk igen csak fájlalta a hólyagkövét, így gyakran megesik, hogy egész nap fel sem kel az ágyból stb.

¹ A tanulmány fejezetenként a következő forrásokra támaszkodik: I. *Mörderische geschicht der Jesuiten / Warhafftige / Erbärmliche vnd vnerhörte Thaten / Durch die Jesuwiter geschehen / zu Crackaw in Polen / Welche gefangen / nach Nilo geführt / allda jren rechten Lohn entpfangen / mit Schwerdt unnd Radt gerichtet worden. Anno 1586. Erstlich getruckt in der Königlichen Statt Dantz / durch Jacob Roth*; II. *Offenbarung der newen erschrücklichen vnnnd Teuflischen Landtlugen / so diß 1586. Jars wider die Societet IESV im Reich von andern Landen hin und wider außgespenst worden. Durch Petrum Hansonium Saxonem, zu Schutz der Warheit in Druck verfertigt, uyanitt továbbá: Kurtzer Bericht / vnnnd Augescheinliche Beweisung vnd Ursachen / warumb vorgemelte Zeitung nit wahr seyn können / sondern vom Titul vnd Anfang an biß zum Ende / durchaus erdichtet / der Auctor und Erfinder auch ein Bößhafftiger / verkerter / Teuflischer Calumniator und Lugner sey* [Ingolstadt, 1586]; III. *Warhaffte Königliche vnd andere beständige Zeugnuß wider die außgebreite erdachte neue Zeitung vnnnd vnerfindtliche Anziehung beschuldigter Thaten / darmit etliche PATRES SOCIETATIS IESV zu Crackaw in Polen gefenglich eingezogen / nach Nilo geführt / vnd daselbsten gerichtet worden seyn sollen / mit Vnschuldt vnd falschem Grundt ahngegeben worden. Gedruckt in der Churfürstlichen Statt Meyntz / durch Casparum Behem. Anno Domini 1586.* – A hivatkozott röpiratok példányai fellelhetőek a berlini Staatsbibliothekben.

A fogadós szolgálja által hallott dolognak híre kélt a városban, különösképp a várban lett szóbeszéd tárgya az ügy. Persze a király fülébe is eljutott a híresztelés, aki személyes orvosát két doktor kíséretében küldte el a beteg jezsuitához, hogy azok a lehető legkevesebb okosságot se spórolják meg tőlük, mivel a felséges király szándékában állt, hogy már az első nap a Lívöldön fekvő Pernauba küldje őket. Az orvosok a pácienshez siettek, egy bizonyos instrumentummal próbálták meg a követ, itallal és a követ oldó szerrel segítettek volna rajta, azonban páciensük nem volt hajlandó bevenni az orvosságot, így nagy gyengeségben maradt. Lévé, hogy a gondviselő isten gazságukat nem akarta tovább tétlenül nézni, a fogadós az egyik doktort felvilágosította a szolgájától hallottak felől, akinek egyéb-iránt már elege volt a kezelésből, mivel a páciens semmiféle dolog vagy kérés sem volt képes rávenni, hogy orvosságot vegyen magához. Ezen mindenki csodálkozott, ám a király mindezt bocsánatosnak tartotta, mivel e helyzetben ő maga is lemondott volna az orvosságról, ezért a beteg jezsuita elnézését kérte orvosai tetteiért. Maga elé parancsolta a másik három jezsuitát, akik már attól tartottak, hogy elkapják őket. A felséges király azonban megígérte, hogy a páciens olyan gondos ellátásban részesül, mintha maguk is mellette maradnának, mire a jezsuiták arra kérték a királyt, hadd halasszák el indulásukat, s még egy vagy két napot reményteljesen várakozhassanak Krakkóban. Ebbe végül is beleegyezett Báthory.

Mivel ezek belátták, hogy a betegség egyre súlyosabbra fordul, és ahelyett hogy mérséklődne, egyre hevesebbé válik, valamint hogy nekik hamarosan útra kell kelniük, az éjszaka leple alatt „segítettek rajta”, méghozzá *mit einem mörderlichen stücke*, ahogy utólagos tanúvallomásukban fogalmaznak. A szegény ártatlan kisgyermeket egy zsákban a ruha alá varrták. Reggel mutatták a fogadós, hogy társuk örök álomra hunyta szemét, ám utolsó kívánsága szerint pénzén kopsót és halotti leplet szándékozott beszerezni, ami meg is történt. Mindeközben nyilvánosságra került a szolgál által hallottakon alapuló híresztelés Krakkóban, tanácsosain keresztül maga a király is tudomást szerzett róla. Erre a fent nevezett doktorokat és az orvost halottszemlére küldte, hogy a hullát meztelenül szemügyre vehessék, aminek alapján a király egyet s mást meg akart tudni, hisz lassan már ő is gyanús, hogy ilyesmi történjék meg ily szent személyekkel. A király a szállást a fogadóssal és a jezsuitákkal egyetemben őrizet alá helyezte, a fogadós szolgáját pedig a vártorony börtönébe zárta. Reggel kihallgatásra kerültek a doktorok és az orvos, majd a vendéglős félelemtől reszkető szolgálja. A felséges királyt mély szomorúság szállta meg, majd tanácsosaival visszavonult tanácskozni. Behívatta a három jezsuitát és szomorúan eléjük tárta azon gyilkos tettet, amit felőlük hallott, amire azok egy szót sem szóltak, mintha megnémultak volna. Rögvest börtönbe vetették őket, egyiket a másikatól elkülönítve, és egyenként is kerültek kihallgatásra.

A jegyzőkönyv tanúbizonysága szerint a következőket vallották:

Először:

Herr Caspar, a legidősebb, 64 éves, önként vallotta, hogy a mainzi választófejedelemségben született Mainzban. Tizenegy éve lett jezsuita, az elhalálozott nőszemély kilenc éve volt mellette, akit ő Conradusnak hívott, [das er ... genandt], aki azonban Clara névre volt keresztelve és egy mainzi polgár lánya. A nevezett nőszemélytől négy gyereke volt, akiket kivétel nélkül meggyilkolt. Arra kérte a felséges királyt,

hogy ne tegye ki hóhér általi fájdalmas kínzásoknak. Ehelyett szívesen szenvedné inkább azt a büntetést, amelyet a felséges király róna ki rá; hátralévő életének napjainban soha többé nem szándékozik növel találkozni, s e napokat annál nagyobb szentségben kívánná tölteni.

Másodsor:

Herr Heinrich, 58 éves. A hesseni grófság alatti Darmstadtban született, önként vallotta, hogy apja evangélikus prédikátor volt, aki őt tanulás céljából Heidelbergbe küldte, majd Münchenbe, Bajorországba. Prédikatori hivatalának felvételekor az ördög cselvetése által hagyta magát félrevezettetni. A pápai hitet nyolc éve Herr Caspar által jezsuita módon vette fel. Csak öt éve volt mellette nője, korábbi tanítványa, azonban nem volt gyermekük. Ő Alexandernek hívta. A mainzi dóm prépostja adta össze őket, mivel csak egy konyhalányt illetve ágyast vett magához.

Harmadszor:

Alexander, Catharinának keresztelve, egy Heiligenstadt am Eichsfeld-i polgár lánya önként vallotta, hogy hat évvel ezelőtt a mainzi dóm prépostjának tanítványa volt, akinek két gyermeket szült. Mindketten a kölni dóm apácai gondoskodása alatt éltek a vallomástételkor. A mainzi prépost azért rendelte Herr Heinrich mellé, mert csak egy ágyast vett magához – egyébiránt soha sem ártott egyetlen embernek sem.

Az önként adott vallomásokat kínvallatáskor elhangzottakkal egészítik ki:

Negyedszer:

Herr Caspar kínvallatásakor kitarzott előző szavai mellett: kioltotta négy gyermeke életét, feleségével együtt. Igazán fájlalta, egyedüli vigasza abban áll, hogy a gyermekek még nem vették magukra a szent keresztség jegyét halálukkor. Abban reménykedett, hogy a gyermekek halálát nem gyilkosságként kéri rajta számon. Amikor azt kérdezték tőle, hogy mit tett az elhalálozott nőszeméllyel, azt válaszolta, hogy abban mindhárman bűnösök, egész éjszaka bánkódtak, és ő maga abban reménykedett, hogy semmiképpen sem gondolnak majd rájuk ezzel kapcsolatban úgy, ahogy az végül is megtörtént. Ezen kívül mást nem is tudtak tőle kérdezni, nyomorultan és könnyező szemekkel imádkozott nőjéért. Szerette volna földbe temetni és minden bünt tagadott vele kapcsolatban. A király megparancsolta, hogy ne bánjanak vele annyira durván a kínvallatáskor.

Ötödször:

Herr Heinrich a kínvallatás alatt szintén kitarzott fenti szavai mellett. Először azt kérdezték tőle: Hogyan cselekedték azt az elhalálozott nőszeméllyel, amit cselekedtek? Azt válaszolta, hogy mindannyian egyetértettek a dolgot illetően, mivel nem sok javulást észleltek állapotán és könnyíteni akartak szenvedésén, annál is inkább, hogy minél előbb készen álljanak a felséges király által tervezett útra. A vallatók a következőt vetették szemére: Ha nőjét nem találták volna mellette, talán kegyelmet kaphatna, azonban mivel a lelki, pápai és jezsuita szentség elleni tett nyilvánvaló esete forog fenn, ezért esetében úgy lelki, mint világi büntetés is várható. Herr Heinrich nem átalotta a következőket válaszolni: Ha életével kell fizetnie nője miatt, akkor az összes jezsuitát Rómában és egész Itáliában, Münchenben és egész Bajorországban, Mainzban és Trierben, Heiligenstadtban és Duderstadtban, de Lengyelországban és Csehországban is meg kell büntetni. Arra kérte a felséges királyt, hogy tegyen meg egy keresztényi szívességet, hogy elkerülhesse azt, ami mégsem elkerülhető. Mivel

mármost a pápa, a kardinálisok és a püspökök, valamint az összes papok az egyházmegyékben sem tudnak nő nélkül élni, s magukat eltartani sem képesek nélkülkük, ezért a felséges királyt az Isten szerelmére arra kérte, hogy ő valamint nője hadd tengessék tovább életüket, illetve hogy minden uralma alatt álló területet és alattvalót hagyjon az igaz evangéliumi igazságra és ismeretre jutni, hogy megismerjék Jézus Krisztus Urunk ártatlan kereszthalálát, feltámadását és mennybemenetelét, minden királyok királyát és minden urak urát, akinek akár az egész világ sem volna képes ellenállni, és aki a végítéletkor az élők és holtak uraként tárja fel magát, akinek kíméletlen ítéletét isteni szájából fogjuk hallani: menjetek ti kárhozottak az örök tűzre, amely az összes ördöggel kész van a számotokra már öröktől fogva. Isten minden gyermekéhez azon szózat fog elhangozni, miszerint: gyertek ti mennyei atyám szep-lőtlenjei, örököljétek a birodalmat, ami öröktől fogva készen áll a számotokra.

A vallatást végző megbízottak azonnal a királyhoz siettek, és nagy szomorúsággal jelentették Heinrich vallomását, ami a királyt igaz intésként gondolkodóba ejtette, mégis azt válaszolta, hogy nem hajlandó személyesen beszélni Heinrichhel. Ehelyett azt kérdezte a megbízottaktól, hogy mi is volt a harmadik tanúvallomás tartalma. Azok azt válaszolták, hogy nála még nem voltak, de épp hozzá készültek.

Az Heiligenstadt am Eichsfeld-i születésű, Catharinának keresztelt Alexander is állhatatosan kitartott korábbi szavai mellett, mind ami a mainzi dóm prépostját, mind ami a tőle származó két gyermeket, akik Kölnben biztonságban éltek illeti, és azzal kapcsolatban is, hogy már nem tudja pontosan, mióta van Heinrich mellett. Ekkor erősen kérdőre vonták, s felszólították, adja elő, amit az esetről tudott, ezzel ugyanis elkerülheti a kínvallatást. Azt válaszolta, hogy ha szétszaggatják, attól még nem fog többet tudni az ügyről, így a hóhér felhúzta rá az ún. *braunschweigischen Stiffelt*, azaz a braunschweigi csizmának nevezett kínzóeszközt, mire a nő azt mondta, hogy ő nincs hozzászokva ehhez és nem képes a szenvedést elviselni. Hogy a következőket a hivatkozott braunschweigi eszköz rendeltetés szerinti használata avagy az ezen alkalmazástól való megrettenés hatása alatt vallotta, nem tudjuk: mindenesetre tizenegy éves korában lett asszony, de minden más férfítól érintetlen maradt, kivéve a fent nevezett prépostot a mainzi dómban és Herr Heinrichet. Ami az elhunyt Conradusnak nevezett Clarát, azaz Caspar úr feleségét illeti, ártatlannak vallotta magát, mivel kényszerítették, hogy addig üljön a fejpárnán, amit ők fogtak Clara szájára, amíg meg nem fullad. A kisgyermeket ő varrta és csomagolta Herr Caspar ingébe a ruha alá, mást azonban nem tett. A hóhér még más dolgokról is megkísérelte kérdőre vonni, eredménytelenül.

Ezután a megbízottak a királyhoz mentek, és felolvasták neki a jegyzőkönyvet, amit a jezsuiták önként és kínzás alatt vallottak, ahogy azt írásba foglalták. A király az egyháziakkal és világiakkal visszavonult tanácskozni, és a bűnösöket méltónak találták a halálbüntetésre. Másnap kora reggel a koporsóban fekvő meggyilkolt nőszeméllyel egyetemben a Nílushoz [*nach Nilo*] vezették őket. Itt a Nílus mellett [*vor Nilo*] Herr Caspart és Herr Heinrichet kerékbe törték, Catharinát azonban, akit Alexandernek hívtak, lefejezték a Conradusnak nevezett Clara közvetlen közelében. A meggyilkolt nőszemélyt az akasztófa alá temették el. Miután mindez megtörtént, a megbízottak visszatértek a királyhoz, jelentették, hogy mindent elvégeztek a király parancsa szerint. A következő reggelen az elhalálozott gyermeket az egyházi és világi emberek előtt méltósággal eltemették.

Nos, történetünk forrása biztosít minket arról, hogy ezen események így történtek meg. A tudósítást először Rigába küldték el levélben, majd sok más helyre is, „különösképpen megíratott az igen hű, világhíres Danzig városába is”, ahol a szöveg nyomtatására vállalkoztak 1586 korai hónapjaiban.

II.

Peter Hanson² mainzi jezsuita rendtársaival egyetemben érthető módon a legkevésbé sem volt elragadtatva attól, amit a névtelenségbe burkolózó danzigi szerző előadott. Az igazság védelmében cáfolatot készített, hisz a hazugság szégyenletes, nagyobb bűn mint a lopás, bár mindkettő büntetése az örök kárhozat. Már 1300 évvel ezelőtt megírta Cyprianus mártír, hogy az ördög és szolgálói arra használják az eretnekeket, hogy Krisztus szolgálóinak dolgát hazugságokkal terheljék. Ugyanis azokat, akiket az igazsággal nem képesek meggyőzni, hamis rágal-makkal és vádaskodásokkal nyomják el; azt azonban, hogy ez manapság is érvényes, és az ördög szolgálóival együtt ugyanígy munkálkodik, ékesen bizonyítja a Hanson által teljes egészében utánnyomott danzigi *Neue Zeitung*.³ A szerző szégyenletes hazugságait és félrevezető tanait – amelyeket a lelketlen Luther és ifjú tanítványai ültettek el Németországban – arra használta fel, hogy mindenképpen ártsen a Társaságnak, valamint, hogy a szegény félrevezetett népet a nyers és istentelen élettől az ő testi evangéliuma által vezesse ki. E kísérlete lelepleződött, és kiviláglott, hogy az igazság és a fény látszata alatt az ártatlan embereket önma-gával együtt az örök kárhozatba akarta rántani.

Hanson biztosít minket affelől, hogy hasonló jelenségek saftos tárgyalása nem ritka a jezsuita-ellenes iratokban. Így tudósítottak arról, hogy Münchenben egy gyermeket szörnyűséges bántalmazással kasztráltak; máshol arról, hogy Bécsben egy bizonyos jezsuita nemét meghazudtolva teherbe esett; továbbá, hogy egy szegény ember előadása szerint halálbüntetéssel fenyegetve vitték őt templomba; továbbá, hogy egyikük Augsburgban egész éjszaka álöltözetben és maskarában mulatozott és eközben megfulladt; Dillingenben éppígy járt egy varázsló jezsuita az összes boszorkányával és gonosz teremtményével együtt; továbbá, hogy Prágában az atyák egy szégyentelen nőszemélyt egy üvegedényeket tartalmazó hordóban húztak fel a kollégiumba, ami a padlóra esett, és a csörömpölés

² Peter Hansonról vagy Hansoniusról nem sok információval rendelkezünk, annyi mégis bizonyos, hogy több protestáns-jezsuita összetűzésben vett részt, illetve hogy Roberto Bellarmino néhány polemikus iratát az ő fordításában adták ki németül.

³ A *Mörderische geschicht der Jesuiten* több kiadást is megélt, Hanson a következő kiadást használta: *Neue Zeitung warhafftige erbermliche Mördtliche Thaten, durch die Jesuwiter geschehen, zu Cracaw in Polen gefengen, nach Nilo geführt, aldar jren rechten lohn entpfangen, mit Schwerdt und Radt gerichtet worden* [Danzig, 1586]. Ennek szövege kisebb helyesírási jellegű eltérésektől eltekintve teljes mértékben megegyezik a fenti *Mörderische geschichttel*.

mindnyájuk szégyenére vált.⁴ Még sok hasonló textust publikáltak a jezsuiták ellenfelei, amelyekre a kései irodalomtörténész nagy öröme Hanson műfajnevezést is alkalmaz: ezek *Centonovellen* és *Schandtschriften*, esetleg *Gemälden*.

Az egyetlen dolog, ami miatt bizonyos aggodalomra van okunk – nyugtatja meg és kedvetleníti el egyszerre a mainzi jezsuita olvasóját –, az az, hogy jóllehet sem személyeket, sem helyeket nem neveznek meg, és mindig kiderül ezen történetek kitalált és alaptalan volta, azért az ördög, az elvetemült hazugság-kovács nem hagy fel azzal, hogy a testi gyönyörökben tékozló igehirdetőit újból és újból felhajtsa. Igazából nincs is szükség cáfolatra a jezsuiták szempontjából, de mivel a látszatra támaszkodva az ördög igencsak munkál az igaz katolikus vallás meggyűlöltetése és megutáltatása mellett, ezért mégiscsak fel kell tárnunk a jelen írásba foglalt hazugságokat. Nem mintha egy protestáns agyszüleménye jelentékeny ellenfél volna, de mivel ő is csak az ördög eszköze, ezért rövid cáfolatban, nyilvánvalóan bizonyítani kell, miért nem lehet igaz a közölt *Zeitung*, hogy elejétől a végéig teljes egészében költemény, valamint hogy a szerző rosszindulatú és felfordult elméjű, ördögi vádaskodó és hazudozó.

Először is nem jelöli meg a nyomtatvány a szerző nevét, ami egyebek mellett – mint például a nyomtató nevének hamisítása – biztos jele a tartalom valótlanágának. Hanson szerint Danzignak mint királyi városnak megjelölése is eltér a szokástól, talán nem is Danzigban nyomtatták a *Zeitungot*. Valószínűleg titokban nyomtatták, és a körülmények amellet szólnak, hogy a tekintetes mainzi választófejedelem becsmérélsére írta valamely alattvalója a szomszédos Tübingiában, és a Danzignál jóval közelebb fekvő Erfurtban került nyomdába. A cím arról tesz tanúbizonyságot, hogy a nevezett cselekmény Krakkóban történt meg, azonban mivel a Krakkó és a német császárság, különösképpen Mainz között állandó levelezésben állók semmit sem jelentettek erről az eseményről, kitalációnak kell tartanunk. A legkülönösebb, hogy a mostani frankfurti húsvéti vásáron sem volt ez szóbeszéd tárgya, amint a kiterjedt kérdezősködés és tudakozódás kétségtelenül bizonyítja, hiszen a két vallás képviselői között egyetlen szavahihető sem akadt, aki megerősítené. Megtudjuk Hansontól, hogy a hazudozók szokása, hogy messzi tájakon megtörtént eseményeket költenek, ami után nem egyszerű kérdezősködni. Arról, hogy a király már szeptember 17-én elhagyta Krakkót, így nem lehetett jelen az események közben, valószínűleg a krakkói jezsuiták tájékoztatták mainzi rendtársukat. Hanson előzékenyen számol be arról, hogy a király 14 napig volt úton Varsóba, 10 napig tartózkodott ott, majd Grodnóba tért, ahonnan a nevezett időpontig nem mozdult ki – eltekintve néhány alkalomtól, amikor az itteni kastélya körüli erdőkben vadászott. Arra a tényre is fel lesz hívva az olvasó figyelme, hogy legyen bármily mély is a barátság a mainzi választófejedelem és a lengyel király

⁴ Teljesen beleillik e felsorolásba az az 1607-es müncheni eset, amelyről Pázmány Péter számol be az *Öt szép levélben*. Nem is annyira a protestáns *pasquillus* tematikus hasonlósága (jezsuiták visszaélései egy fiatal lánnyal stb.) szúr szemet az olvasónak, hanem az az egyezés, ami a mainzi jezsuiták és Pázmány szövegkezelésében figyelhető meg, amikor a magyar jezsuita a bajor herceg és a müncheni városi tanács nyomtatványait közli a protestáns vádak visszautasítása céljából. Vö. PÁZMÁNY Péter, *Öt szép levél*, sajtó alá rendezte BITSKEY István, Bp., 1984. 120–125. Köszönettel tartozom Balázs Mihálynak, aki felhívta figyelmem e helyre.

között – bár mindezidáig a fejedelemnek a lengyel királlyal sem ezen, sem más ügyből kifolyólag a legkisebb dolga sem volt –, az azonban mégsem szokás, és a jezsuita rend statutumával és szabályaival ellentétes, hogy a jezsuitákat saját felteveseiken vagy rendbeli provinciáisaikon kívül bárki más egyik területről a másokra küldje. Ezentúl egészen meggondolatlan és így könnyen megragadható hazugság az is, hogy a jezsuiták egyike, akiket 1585. december 28-án küldenek Mainzból, az 1586. év három királyok napján, azaz nyolc nappal indulásuk után egy gyermeknek adjon életet. Mert már hogyan is volna lehetséges, hogy egy előrehaladott állapotú terhes nő egy olyan hosszú utat legyen képes utazni, mint a Mainz és Krakkó közötti több mint ezer mérföld, ráadásul a tél kellős közepén. Egyébként sem az 1585-ös, sem a rákövetkező 86-os évben egyetlen jezsuitát sem küldtek Lengyelországba, sem Mainzból, sem a teljes rajnai provinciából. Ugyanígy valószínűtlen az is, hogy a király udvari marsallján keresztül parancsolta volna meg a német fogadósnak a jezsuiták elszállásolását, ugyanis a jezsuitáknak nemcsak szokása, hogy – saját házaik és lakásaik lévén – ne világiaknál és fogadósoknál szálljanak meg, hanem ez nekik a legszigorúbban meg is van parancsolva. Hogy azután a krakkói német fogadóst, a király örszemét, Georg von Leipzignek hívnák, arra az arrafelé járatosak közül sehogy sem akar senki emlékezni. Egyébként sem szokás, hogy ilyen megbízással lássák el a fogadókat, akik sokkal inkább a holtrészegséghez és az alváshoz, semmint a virrasztáshoz szoktak. Hogy-hogy nem küld a király a gyermekágyhoz az orvosokkal együtt káplánt, papot és egyetlen jezsuitát sem, akikben mégiscsak bővelkedik Krakkóban? Homályban marad az orvosok és a tanácsosok neve is: a fabula szerzőjének – mivelhogy ő maga az igazsághoz hűnek kíván látszani – mindezt pontosan meg kellene adnia, amivel elkerülhetné, hogy mások hazug története után kérdezősködjének.

Ami mármost a nevezett jezsuitákat illeti, a mainzi jezsuita kollégium matrikulájából és katalógusából egyértelműen kivehető, hogy a kollégium alapításának ideje óta egyetlen jezsuita sem lett bejegyezve Caspar vagy Conrad név alatt. Ugyanígy egyetlen olyan hessenit sem vettek fel soha a Társaságba, aki darmstadti származású Heinrich volna, de olyan heiligenstadti személyt sem, akit Alexandernek neveztek volna. A mainzi kollégiumban, de az egész rajnai provinciában sem találtak olyan Caspar nevezetű személyt, aki most lett volna 64 éves, sem egyetlen olyan Heinrichet, aki most töltötte volna be az 58. életévét. Vezetéknevüket sem adja meg, jóllehet – éppen aztán kiismeri magát a mainzi jezsuita! – ez az önkéntes és kínzás alatti vallomástételek jegyzőkönyvbe foglalásakor igencsak szokásos. Az is valószínűtlen, hogy ilyen vétség esetében a lengyel király anélkül ítélkezett volna – ráadásul halálbüntetés végrehajtásáról –, hogy írásban ne kérte volna ki a mainzi fejedelem vagy legalább a jezsuita provincia illetékes generálisának vagy provinciálisának véleményét. Teljesen ellentmond a szerző szavahihetőségének az is, hogy Heinrichet protestáns prédikátor atyja Münchenbe küldi tanulni, mivel a prédikátoroknál és szektásoknál ez nem csupán nem szokásos, hanem kifejezetten kárhozzátott, minthogy Münchenben a jezsuiták kollégiumán kívül egyetlen akadémia sem található.

Lassan elérkezünk az állítólagos danzigi nyomtatvány értelmezésének mélyrétegeihez. Hanson előbb csak annyit jegyez meg, hogy ha tényleg olyan nagy teológus lett volna Caspar, akit érdemes az eretnekségektől fertőzött kelet-európai

térségekbe küldeni, akkor tudta volna, hogy egy gyermek meggyilkolása kétszeres halálbüntetést von maga után, mivel így a gyermek meg lesz fosztva még a keresztség lehetőségétől is. A szerző célját azonban nem téveszti szem elől Hanson: bizonyos emberekben a keresztség felvétele előtt meggyilkolt gyermek illetén állami temetése által próbál hitet ébreszteni, természetesen anélkül, hogy pontosan megnevezné azon tanácsosokat, egyházi és világi személyeket, akik ezen eseményen jelen voltak. Persze teljesen nyilvánvaló, hogy az újrakeresztelkedők módjára a kereszteletlen gyermeket a túlvilági boldogság várja, és hogy mindazokat, akik ezen processzióban résztvettek, ugyanezen hibában bűnösnek állítja be. Azon sem kell meglepődnünk, hogy azon tanácsosokat sem nevezi meg, akik a Heinrich által kínvallatása közben előadott, és a királyt mély melankóliába ejtő ötödik evangéliumot a király számára közvetítették. Ám ezzel még távolról sem merültek ki a *Zeitung* teológiai értelemezésének lehetőségei. Az anonim szerző ugyanis úgy látta jónak, hogy a lengyel királyt – aki ezen események és a kivégzés megtörténtekeor jelen kellett hogy legyen – Grodnóból Krakkóba hozza, avagy az aranycsinálók művészete és ubiquitas-tana által bebizonyítsa, hogy a felséges király egy időben két külön helyen lett légyen. Ezt azonban a kálvinisták sem hagynák jóvá. A mainzi jezsuita utoljára azt veti a szerző szemére, hogy mindezekon felül arról is tudósítania kellett volna, hogy a mainzi választófejedelem – minthogy választófejedelmi ökegyelme semmit sem tud az út előkészületeiről – a négy jezsuitát álmában küldte a lengyel királyhoz, így beszámolóját legalább egy álomra alapozhatta volna. Azonban mivel még ezt sem teszi meg, ezért világos, hogy *Zeitung*ja teljes mértékben hazugság.

III.

Nos, ha hihetünk mainzi jezsuitánknak, akkor Báthory nem valamikor 1586 januárjának korai napjaiban vonta fel szemöldökét a csodálkozástól, hiszen egyáltalán nem is érkeztek jezsuiták Mainzból a választófejedelem mély barátsága jeléül, hanem akkor, amikor kézhez vette azt az igencsak tapogatózva megfogalmazott levelet, amelyet Wolfgang von Dalberg, Mainz választófejedelme és egyben érseke intézett hozzá 1586. május 22-ei keltezéssel. Ebben felvilágosítást kér azon ügyben, amiről a levélhez csatolt állítólag Danzigban nyomtatott *Neue Zeitung* értekezik. Aggodalmára nem annyira a *Zeitung*ban megfogalmazott alaptalan vádak súlyossága, mint az adott okot, hogy az irat már nem csak az egyszerű nép körében terjed, hanem egyre több fejedelmi udvar is hangos az ebben foglalt botránytól. A *Zeitung*gal kapcsolatban Báthory figyelmébe ajánlja Antonio Possevino és Stanisław Sokołowski atyákat, akik segítségére lehetnek a szóban forgó mellékelt nyomtatvány értelmezésében. Mivel mindketten érintettek az ügyben, Wolfgang von Dalberg gyors válaszra kéri Báthoryt.

Báthory 1586. július 13-án Grodnóban kelt levelében válaszolt méltóságos, az atyaistenben különösen kedves barátjának. Megkaptuk leveleteket – írja –, nemkülönben az elküldött német nyelvű költeményt egynéhány jezsuitáról, akiket rágalmozott és kitalált, ám a büntetésre méltó vétek miatt állítólag a mieink végeztek ki. E mesét vagy költeményt nem kis csodálkozással olvastuk és azonnal parancsba adtuk, hogy gyűljön össze az összes tanácsos és a teljes udvar, akik az-

időtájt velünk voltak. Ezek között egy sem volt, aki fel ne ismerte volna, hogy nem csupán költött dologról van szó, hanem hogy még attól is távol van, hogy az igazságnak akár még csak hasonlatosságaként is tekinthetnénk. Ilymódon még cáfolatra sem tartjuk érdemesnek, mivel minden egyes részében önmagát cáfolja. – Báthory arról is biztosítja Wolfgang von Dalberget, hogy amikor ezen események állítólag bekövetkeztek, már nem tartózkodott Krakkóban, hanem már előzőleg litván nagyfejedelemiségébe érkezett. Végül afelől sem hagyja kétségben a mainziakat, hogy királyságában nemhogy nem büntettek meg ilyen szörnyű cselekedetet, hanem soha senkit sem vádoltak hasonlóval.

Báthory felhívja a választófejedelem figyelmét egy olyan körülményre is, amelybe már Hanson, az elmeélet a *Zeitung*-értelmezésben oly kiválóan forgató jezsuita is belebotlott. A röpirat ugyanis a névtelen szerző rendkívül alacsony geográfiai ismereteiről tanúskodik, amennyiben a krakkói gyilkosságot végrehajtó jezsuitákról a szöveg címében azt állítja, hogy „a Nílushoz vezették [őket], és ott mindnyájan elnyerték jutalmukat: karddal és kerékkel kivégeztettek”. Báthory nagylelkűen hozza a mainziak tudomására, hogy – amint írja – a fent nevezett költemény tévesen tudósít arról, hogy a vádolt jezsuitáknak a Nílus mellett kellett elnyerniük büntetésüket, mivel jól tudjuk, hogy az ezen nevet viselő kellemes folyó Egyiptomban található, azonban királyságunkban a legkisebb vagy legjelentéktelenebb hely sincs, amelyik ezt a nevet viselné. Hogy Wolfgang von Dalberg hogyan fogadta Báthory kissé kioktató jellegű földrajzi eszmefuttatását, arról hallgatnak a források. Ám Hanson e ponton is érteni véli az anonim *Zeitung* szövegét, amennyiben kifejti, hogy egyetlen falu, vásárhely, vár vagy város sem található Krakkó körül, amely a Nílus nevezettel bírna, és ahol a címben bejelentett kivégzés lejátszódhatott volna. Emiatt a *Nilo* szó kétségkívül a költő saját leleménye, amivel arra szándékozott utalni, hogy *Zeitungja nil* vagy *semmi*, ami magyarul, azaz németén kitaláció. Conrad, Heinrich és az Alexandernek nevezett Catharina így a semmi partján vagy sehol sem nyerik el büntetésüket. Mindez idáig rendben is volna, ha ezzel bizonyítottnak találnánk, hogy a névtelen szerző szövege fikció, hisz az általa előadott cselekmény a semmiben játszódik. Ám mit kezdjünk azzal a mainzi választófejedelemnek címzett levéllel, amelyet Piotr Myszkowski krakkói püspök ír 1586. augusztus 2-án Krakkóban, és amelyben az anonim nyomtatvány tartalmának dörgedelmes elutasítása után a legkomolyabban biztosítja a választófejedelemet afelől, hogy semmiféle olyan Nílus nevű helyet, ahol a kivégzésnek le kellett volna zajlania, nem ismernek a környéken vagy a hozzá tartozó egyházmegyében, sőt a teljes királyságban sincs ilyen nevű helység. Mikołaj Zebrzydowski, a krakkói vár főkapitánya szintén 1586. augusztus 2-án ragad tollat, hogy megírja a király méltóságos, az atyaistenben különösen kedves barátjának, hogy az itteni – azaz Krakkó környéki – helyek egyike sem, még a legjelentéktelenebb sem viseli a Nílus nevet, amiből kiviláglik, hogy az egész írás semmi másról nem szól, mint a vallásos emberek elleni durva hazugságokról, akiknek erényei, erudíciója és szent dolgokban való buzgalomuk minden tekintetben hozzájárulnak Krakkó épüléséhez.

A névtelen szerzőt tehát rajtakapták, kiderült, hogy az általa előadottakból egy szó sem igaz. Mégis bizonyos öröm vegyülhetett a mainzi jezsuiták örömébe azután is, hogy piacra dobták a krakkói és mainzi udvar között e tárgyban folyt

levélváltás anyagát felölelő nyomtatványukat latin és német nyelven, 1586. szeptember 13-ai utószóval ellátva. Hiszen milyen nehézség is rejlene egy ilyen nyilvánvaló kitaláció leleplezésében, ahol maga a szerző vét akkor hibát, hogy a Nílust Krakkó közelébe helyezi? A mainzi jezsuiták mintájára a mai irodalomtörténetés is felteheti a kérdést: vajon mi vezethette a névtelen szerzőt akkor, amikor e nyilvánvaló paradoxonnal megsemmisíti beszámolójának hitelességét? Arról nem is beszélve, hogy ha a röpirat címében a latin *Nilo* kifejezést nem a *Nílushoz* értelemben olvassuk, hanem a *sehová* jelentését tartjuk szem előtt, akkor ez az olvasat pozitív módon is megerősíti az előadottak fikciós jellegét. A válasz talán épp itt rejlik: úgy tűnik, hogy az ismeretlen, talán a radikális protestantizmus valamely ága felé hajló szerző úgy vélte, hogy röpirata nagyobb propagandisztikus értékkel bír akkor, ha feladva a történeti hitelesség látszatát erősítő eszközöket, olyan szöveget ad olvasója kezébe, amelynek megfejtése bizonyos irodalmi élménnyel jár. Paradox módon épp Hanson, a buzgó mainzi jezsuita lehetett egyedül tudatában annak, hogy a krakkói püspök és várkapitány dörgedelmes argumentációi mellett, hogy márpedig Krakkó közelében a legjelentéktelenebb települést sem hívják Nílusnak, illetve a levelezésanyag publikációjának utószavában kifejtett vélemény, miszerint nem kell mindent készpénznek venni, amit ezek a protestánsok írnak, éppen az anonim szerző malmára hajtják a vizet.

József Simon

NILO

Der Aufsatz behandelt einige kuriose Ereignisse in Krakau aus dem Jahr 1586. Die Quellen laden den Leser zu einer lebhaften religionspolitischen Szene in Polen unter der Regierungszeit Stephan Báthorys ein. Die fast banale Geschichte über vier Jesuiten, die dem polnischen König durch Wolfgang von Dalberg, den Kurfürsten von Mainz als großzügiges Geschenk Anfang Januar 1586 übersandt worden sind, zeigt die typischen Merkmale der propagandistischen Fiktion der Periode der Konfessionalisierung. Einer der Jesuiten bringt ein Kind zur Welt, das zusammen mit seiner Mutter von den anderen drei Jesuiten ermordet wird. Durch die Darstellung des detailliert aufgezeichneten Verhörprozesses kommen mehrere Straftaten ans Licht. Endlich werden die drei Jesuiten „nach Nilo“ geführt und hingerichtet. Der anonyme Erdichter der Fiktion entlarvt sich: Die Jesuiten werden in Nichts, d. h. nirgendwo enthauptet. Uns interessiert nicht die Tatsache, dass es sich hier um eine negative Utopie handelt, um so mehr aber die Reaktionen auf diese sich entlarvende Fiktion. Der Kurfürst von Mainz nimmt politische Kontakte mit dem König von Polen auf und die Jesuiten zu Mainz streiten sogar ab, dass es die genannten Jesuiten überhaupt gab. Sämtliche Würdenträger in Krakau argumentieren auf seriöse Weise dafür, dass nicht einmal die kleinste Ortschaft rund um Krakau den Namen Nilus trägt. Allein der Antwortbrief Báthorys an den Kurfürsten von Mainz nimmt die Ironie durch die Bezugnahme auf den wunderschönen Nil in Ägypten richtig wahr.